

Natalia Kovalchuk

ORCID: 0000-0001-5994-9139

(Uniwersytet Kijowski im. Borysa Hrinchenki)

Fenomen uniwersalności w twórczości Iwana Franki

W artykule podjęto próbę analizy fenomenu uniwersalności w twórczości Iwana Franki w zakresie folklorystyki. Przeanalizowano także główne kierunki badań Iwana Franki w dziedzinie etnografii. Został również scharakteryzowany uniwersalny charakter jego dzieła w badaniach w obrębie krytyki literackiej. Ważne miejsce w dorobku twórczym I. Franki zajmują także badania ukraińskiej idei narodowej.

Słowa kluczowe: etnografia, folklorystyka, Iwan Franko, krytyka literacka, ukraińska idea narodowa, uniwersalizm

W gronie przedstawicieli kultury ukraińskiej końca XIX i początku XX w. wybitne miejsce zajmuje Iwan Franko (1856–1916). Był nie tylko poetą, ale również prozaikiem, krytykiem literackim i teatralnym, pisarzem dla dzieci, historykiem, socjologiem, etnografem, językoznawcą i filozofem (doktorat na Uniwersytecie w Wiedniu w 1893 r.), a także tłumaczem oraz wydawcą. Dysponował znajomością ponad dziesięciu języków obcych. Był pierwszym z pisarzy ukraińskich zgłoszonych do konkursu o Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury (1916). Związany całe życie z Galicją, z Lwowem, był jednym z świetnie wykształconych twórców kultury ukraińskiej, niezmiernie zasłużonym działaczem społecznym i politycznym w zakresie upowszechniania ukraińskiej świadomości narodowej. Jego dorobek twórczy najlepiej charakteryzuje cecha uniwersalizmu.

Iwan Franko powszechnie jest znany przede wszystkim jako poeta i prozaik. Natomiast jego badania teoretyczne oraz praktyczne w dziedzinie historii oraz teorii literatury, na podstawie których analizował życie literackie i społeczne, pozostają mało znane. Podstawą badań naukowych Franko w różnych gałęziach kultury uczynił filozofię sztuki, jak słusznie zauważył wybitny ukraiński filozof W. Mazepa. Na początku działalności literackiej I. Franko określił teoretyczne podstawy swej twórczości. Tę koncepcję przedstawił w artykule opublikowanym w roku 1878 *Literatura, jej zadania oraz najważniejsze cele*. Krytykując w nim sprzeczne postulaty literaturoznawcze I. Neczuj-Łewyckiego,

I. Franko wyeksponował swoje credo na temat literatury, jej treści, zadań oraz roli społecznej. Podkreślał, że „literatura oraz życie muszą być ściśle związane ze sobą”. Takie połączenie ludzkich wyobrażeń oraz realnego stanu nazywał „nieświadomym realizmem, który później integruje się w naukę”. Zadając pytanie o cel rozwoju literatury, przypisuje jej rolę kształtowania myśli w określonym czasie za pomocy analizy faktów z tego okresu oraz wysuwania obiektywnych wniosków dotyczących określonej epoki. Badacz podkreśla, że literatura powinna służyć wysokim normom moralnym i poprzez nie zbliżać inteligencję z prostym ludem. Podkreśla także, iż „literatura, jak i nauka, powinny być pracownikiem na polu ludzkiego postępu”.

Ważnym narzędziem twórczości literackiej jest słowo. W artykule zatytułowanym *Słowo o krytyce* (1896) zawarł niezwykle mocną wiarę w słowo i jego narzędzie – literaturę, które w swojej istocie są podstawą formowania społecznej i indywidualnej duchowości. Jednocześnie określił niezmiernie ważną społeczną rolę artysty, ponieważ jego pierwszą powinnością miało być życie razem z narodem.

Badając kwestię istoty nacjonalizmu oraz internacjonalizmu w rozwoju literackim krajów europejskich, I. Franko napisał artykuł zatytułowany *Internacjonalizm oraz nacjonalizm w literaturze współczesnej* (1898). W internacjonalizacji gustów literackich poeta uwzględniał pozytywną percepcję rozpraw „współczesnych pisarzy utalentowanych (francuskich, amerykańskich, czeskich, włoskich), którzy w swoich esejach wyświełają duchowe, społeczne oraz moralne interesy współczesności”.

Nacjonalizm, według koncepcji I. Franki, jest wyrażaniem każdej kultury narodowej, istoty jej charakteru i patosu narodowego, cech językowych, stylu literackiego, techniki poetyckiej, a nawet humoru. Każdy pisarz jest zakorzeniony narodowo, zawierając w swojej twórczości „te same uczucia, wątpliwości, cierpienia i antypatie, które stanowią istotę współczesnego doświadczonego człowieka”.

Franko stwierdza, że internacjonalizm oraz nacjonalizm nie są sobie przeciwstawne. Łączy je przede wszystkim wspólna diagnoza problemów społecznych oraz możliwości ich rozwiązania. Różnica polega jedynie na specyfice mentalności autorskiej. Ujawnia się ona w osobowości artystycznej, ale nie ma zasadniczego wpływu na ujmowanie rzeczywistości. Francuzi A. France, E. Zola, Anglicy G. Byron, P. Shelley, C. Dickens, W.M. Thackeray, Amerykanin M. Twain, Ukrainiec T. Szewczenko, pisarze rosyjscy I. Turgieniew, F. Dostojewski, L. Tołstoj – są mistrzami analizy ludzkich dusz oraz opisu relacji między ludźmi. Odpowiadając na trudne pytania, mogli uczynić to jedynie przez słowa, które najbardziej odpowiadały ich temperamentowi.

Jako wszechstronny krytyk literacki Iwan Franko szczególnie zwracał uwagę na różnicę między literaturą Europy Wschodniej a Zachodniej. Dopa-

trywał się jej w tym głównie, że badanie kultury, literatury oraz języka narodów słowiańskich stały w końcu XIX w. na dość niskim poziomie. Stąd, jako najwybitniejszy ukraiński slawista, postulował, że w czasie, gdy zwiększyła się rola historyczna Słowiańszczyzny, staje się bardzo ważnym zadaniem nasilenia slawistycznych badań.

W pracach folklorystycznych Franko analizował ukraińskich oraz rosyjskich badaczy tej dziedziny, zwłaszcza zaś A. Ajanasjewa, A. Bodjanskiego oraz wielu innych. Jako pierwsi przejawili oni głębokie zainteresowanie folklorem słowiańskim. Niektóre ich wnioski teoretyczne Franko oceniał dość krytycznie (np. teorię „arystokratycznego pochodzenia” narodowego folkloru albo próbę interpretacji fabuł folklorystycznych). Jednocześnie pozytywnie oceniał część prac ukraińskich i rosyjskich folklorystów-romantyków oraz przedstawicieli szkoły akademickiej.

W ciągu wielu lat I. Franko zajmował się poszukiwaniem, badaniem oraz publikacją twórczości swojego narodu. Napisał na ten temat ponad pięćdziesiąt folklorystycznych artykułów, wśród których fundamentalne znaczenie mają teksty: *Pieśni o prawdzie i nieprawdzie*, *Żeńska niewola w ruskich pieśniach narodowych* oraz *Studia nad ukraińskimi pieśniami narodowymi*. Opublikował również ponad sto recenzji książek badaczy słowiańskiego folkloru. Zawsze korzystał w swojej twórczości z metody porównawczej, dzięki której rozszerzył granice badań słowiańskiego folkloru, co w końcu przyniosło mu uznanie jako jednego z najwybitniejszych znawców folklorystyki Europy. Poświęcił wiele czasu analizie rosyjskiego, serbskiego, polskiego, bułgarskiego, chorwackiego oraz czeskiego folkloru. Iwan Franko jest ponadto autorem ciekawych hipotez dotyczących pochodzenia rosyjskich bylin oraz ich więzi z piśmiennictwem innych narodów, pochodzenia teatru lalkowego w Rosji i w Polsce, więzi genetycznej niektórych ballad ukraińskich i słowiańskich.

Uogólniając swoje badania, I. Franko formułuje wniosek, że folklorystyka ma wielkie znaczenie dla ogólnego rozwoju kultury: „Od wieków trwa proces infiltracji myśli, obyczajów. Nauka demokratyczna (folklorystyka) jest częścią szerszej nauki – historii cywilizacji ludzkiej. Oprócz procesu historycznego, ta nauka ma również wielkie zadanie moralne” – jest tu zawarty bardzo ważny wniosek, że folklorystyczna refleksja naukowa dotycząca etnologii jest ważnym czynnikiem kulturotwórczym.

Innym kierunkiem badań wybitnego ukraińskiego pisarza była ukraińska nauka etnograficzna. W artykułach *Przegląd prac nad Galicją etnograficzną w XIX w.*, *Dwie szkoły w folklorystyce*, *Najnowsze kierunki w etnologii* podkreślał najnowsze cechy w historii nauki etnograficznej Galicji. Do istotnych kwestii teoretycznych, które I. Franko opracowywał w swoich badaniach, należy pytanie o pochodzeniu Bojków i Hucułów. Badacz zwrócił uwagę na to, że

Karpaty w Galicji były zaludnione przez Ukraińców, których według podziału etnograficznego można podzielić na trzy grupy: Hucułów (mieszkali we wschodniej części gór), Łemków (zasiedlających zachodnią część gór) oraz Bojków (którzy zamieszkiwali w środkowej części gór). Mówiąc o pochodzeniu ukraińskim Hucułów i Bojków, badacz zwracał uwagę na lokalne osobliwości życia codziennego tych etnosów. Charakteryzując życie codzienne chłopów Galicji, Iwan Franko zaczyna od opisu zewnętrznego wsi galicyjskiej. Biorąc jako przykład bojkowską chatę, opisuje jej szczegóły. Chata u Bojków nie miała malowniczej ceramiki ani innej dekoracji. To była chata bardzo praktyczna; odzież u Bojków także była dość prosta i praktyczna. Najważniejsze zabytki ukraińskiego narodowego budownictwa zachowały się w Lachówce, o której badacz mówi w opisie planu wewnętrznego domu rodzinnego zbudowanego w końcu XVIII w. Zainteresowania folklorystyczne Iwana Franki były bardzo różnorodne: od rolnictwa, przez garncarstwo do wyszywanki.

Jednym z najważniejszych tematów, jakie podjął Franko, była myśl założycieli („polemistów”) ukraińskiego baroku. Swoją twórczością wpisywali się oni w kontekst europejski. Jednym z najciekawszych przedstawicieli tego kierunku był Zachariusz Kopysteński, urodzony w Galicji, który później został archimandrytą kijowsko-pieczerskiej ławy. Franko zbadał jego refleksje zawarte w książce *Palinodija, abo knyha oborony*. Została ona napisana w roku 1621, a jej cały tekst opublikowano dopiero w roku 1878. Jedną z najważniejszych jej myśli to: „Nieszczęście dla mnie – gdy nie błogosławię. Nieszczęście również dla tych, którzy nie wiedzą prawdy. Grzechem jest bowiem nie tylko to – gdy człowiek świadomie grzeszy, ale również nieświadomie”. Słowa te oddają portret psychologiczny Zachariusza Kopysteńskiego, który wyróżnia się tolerancją religijną oraz rozumieniem wad człowieczych. Zupełnie innym typem polemisty był Atanazy Brzeski – fanatyk i męczennik, który chciał umrzeć z hasłem: „Niech będzie przeklęta Unia!”. Iwan Franko nie tylko przekazał poglądy tego polemisty, lecz również przybliżył jego sylwetkę.

Jednak najbardziej bliską osobistością dla Franki był Iwan Wyszyński. Żył on między pierwszą połową XVI a drugą połową XVII w. (dokładna data narodzin i śmierci nie jest znana). O nim to Franko napisał więcej niż o wszystkich wcześniejszych myślicielach razem wziętych. Przed nim faktycznie nikt nie zajmował się badaniem twórczości Wyszyńskiego. Były tylko nieliczne napomknięcia o jego refleksjach w pracach na inne tematy oraz jedyny tekst I. Żytyckiego *Działalność literacka Iwana Wyszyńskiego*. Iwan Franko napisał książkę zatytułowaną *Iwan Wyszyński i jego utwory*, która do dzisiaj zachowała aktualność dla zrozumienia życia i twórczości Wyszyńskiego. Brak świadectw o życiu Wyszyńskiego nie przeszkodził pisarzowi wyciągnąć konkretnych wniosków na jego temat. Jednocześnie Franko nie miał żadnego sentymentu

związanego z Wyszyńskim. Podkreślał zwłaszcza, że Wyszyński był człowiekiem słabo myślącym i nie miał żadnego politycznego ani edukacyjnego programu. Tylko żywe i gorące uczucia rekompensowały mu brak myśli abstrakcyjnej. I gdy rozum nie decydował, co dokładnie trzeba zrobić, uczucia podpowiadały mu, jak się zachować i jaki kierunek działania wybrać.

Portret Wyszyńskiego, jaki przedstawił I. Franko, ukazuje nie tylko Wyszyńskiego, ale również Frankę. Nie ma tu żadnej wątpliwości, że interesował go ten sam system moralno-duchowych wartości, który był udziałem poety. Drugą przyczyną zainteresowania twórczością Wyszyńskiego była świadomość, że wszystkie sądy Franki o Wyszyńskim były tylko sądami pisarza o pisarzu. Franko szczególnie ceni w osobie Wyszyńskiego następujące nastawienie: „myśleć obrazami zamiast pojęć abstrakcyjnych, malować obrazy abstrakcyjne, latającym słowem strzelać w głębokość duszy ludzkiej, jej krwi oraz nerwów”. Najbardziej ciekawa w przedstawieniu sylwetki Iwana Wyszyńskiego jest analiza jego poglądów religijnych. W tamtych czasach stanowiły one podstawę opisu istoty człowieka. Tutaj warto się zwrócić do Frankowej prezentacji Wyszyńskiego jako prawego człowieka:

Ciężkim jest życie prawego człowieka na ziemi. Główną wartością chrześcijańską, według pozycji autora [Wyszyńskiego – N. K.] jest miłość, jak twierdzą chrześcijanie pod wpływem szeroko rozpowszechnionej idei etyki humanistycznej. Więc prawy człowiek nie powinien miłować ludzi i świat, a nienawidzić w nim to, co nie odnosi się do zbawienia i życia wiecznego. Nienawidzić przyrodę, bogactwo, piękność, sztukę, komfort życia, dlatego że to są formy pokusy, którymi złe duchy starają się złowić prawego człowieka w swoje sieci. Choć Chrystus zwyciężył Szatana, jego zwycięstwo jest tylko na poziomie etycznym. Świat oraz przyroda zostały pod byłą władzą i nadal są instrumentem pokusy dla tych, którzy idą drogą Chrystusa.

Otóż wbrew wielkiemu szacunkowi do Wyszyńskiego, Franko nie zgadza się z jego pomysłami na temat Kościoła prawosławnego, jako jedyne Kościoła chrześcijańskiego. Wyszyński uważał, że świat chrześcijański opiera się na biednych podróżnych, którzy mieszkają daleko w pustyni i zajmują się wyłącznie modlitwą i postem. On chciał przekształcić świat z żywego organizmu na sektę fanatyków, w której centralną rolę odgrywa monastycyzm – ci, co są cierpliwi i pokorni.

Iwan Franko, opisując sprzeczną naturę Wyszyńskiego, zupełnie go rozumie i z pewnością interesuje się nim:

choć jego osoba jest dla nas wielu nieznaną, jego utwory zwracają się do nas z żywym energicznym słowem, dając nam możliwość spojrzeć w duszę ich autora, ocenić i umiłować w nim człowieka, pisarza, patriotę, oczywiście z pewnymi zastrzeżeniami związanymi z czasem, w którym on żył, oraz ludźmi, z którymi musiał pracować. Pierwszą i najważniejszą cechą Wyszyńskiego jest jego żywe poczucie i jego żywa fantazja. Czyli to wszystko, co może charakteryzować poetę, propagandystę, agitatora. Cała jego natura dąży do namiętnej miłości, głębokiej nienawiści, nieobojętności. On nie zna chłodnego stosunku do ludzi bądź ich pomysłów. [...] Właśnie przyczyną tego, że nikt o nim długo nie pamiętał, stawia jego osobę na wysoki

poziom obok innych wybitnych pisarzy tego czasu. Dla nas, drobnych epigonów, drodzy są ludzie, którzy są wzorem mocniejszej oraz zdrowszej natury. Widzimy, że oni również mieli swoje wady i błędy, jednocześnie widzimy w nich siłę i energię, która nas odświeża jak zimna woda podczas pracy przy letnim upale.

W ten sposób Franko prezentuje Wyszyńskiego jako osobę niezwykłą i oryginalną w porównaniu z ludźmi żyjącymi za jego czasów.

Inną stroną uniwersalnego charakteru, intelektualnej działalności oraz rzadko wówczas spotykanej różnorodności talentu Iwana Franki jako działacza społecznego, myśliciela, badacza w zakresie prawie wszystkich dziedzin humanistycznych, jest jego krytyka literacka. W tym względzie poeta miał zamiar napisać „spośród tajemnic oryginalny, teoretyczny, filozoficzno-estetyczny komentarz do zadań i metodologii krytyki literackiej”, jednak ten zamiar zrealizował tylko częściowo. Treść jego traktatu ma osobne znaczenie dla szerokiego filozoficznego uogólnienia możliwości estetycznych człowieka oraz działalności literackiej. Tajemnice twórczości poetyckiej są badane przez I. Frankę na podstawie klasycznego wzoru ukraińskiej oraz światowej kultury artystycznej. Stąd wnioskujemy, że filozofia sztuki nie jest związana z różnymi kierunkami sztuki (np. barok, romantyzm, klasycyzm, romantyzm itd.). Analizując twórczość Tarasa Szewczenki, Łesi Ukrainki oraz innych nowych kierunków literatury współczesnej Franko nie jest przedstawicielem żadnego odrębnego kierunku. W krytyce literackiej występuje on, według wybitnego ukraińskiego filozofa W. Mazepy, z pozycji filozofii sztuki:

Jednak inaczej nie mogło być, dlatego że to nie jest kontrowersją I. Franki, a naturalną współpracą filozofii i sztuki w znaczeniu powszechnym (jeżeli to nie są doktryny filozoficzno-estetyczne, które obsługują pewne założone przez historię kierunki sztuki – bądź to estetyka klasycyzmu, socrealizmu, symbolizmu albo postmodernizmu). Taka filozofia nie może bezpośrednio i całkowicie odzwierciedlać obrazu rzeczywistości artystycznej i adekwatnej dla niej epoki historycznej. Jej celem jest konstruowanie idealnego obrazu sztuki, nawet tworząc teoretyczno-estetyczną utopię, która niekiedy wyprzedza współczesną jej epokę literacką.

Otóż głównym celem filozofii sztuki Iwana Franki jest poszukiwanie cech sztuki przyszłości oraz określenie głównych zasad jej istnienia. Franko był pierwszym badaczem ukraińskim w dziedzinie filozoficzno-estetycznej, który zdefiniował warunki dotyczące wolności twórczej indywidualnego artysty. Był pierwszym w estetyce ukraińskiej, który podkreślał ważność sugestywności obrazu artystycznego „słowo-siły”. Był odkrywcą teorii „nieświadomego” w twórczym procesie, teorii opracowanej później przez C.G. Junga (w ten sposób Franko przewidział niektóre koncepcje psychofilozoficzne Junga). Na podstawie tych koncepcji badacz sformułował wniosek o suwerenności oraz samowystarczalności świadomości artystycznej bytu ludzkiego jako szczegółowego rodzaju działalności ludzkiej, która polega na uczuciu preferencji artystycznej artysty. Filozofia sztuki stała się podstawą badań Iwana Franki

w dziedzinie folklorystyki, etnografii, historii literatury. Są to dyscypliny podstawowe w jego kulturoznawstwie.

Franko cały czas pracował nad krytycznymi artykułami z zakresu historii literatury ukraińskiej. Interesował go zarówno ogólny stan rozwoju literatury na Ukrainie, jak i twórczość jej przedstawicieli. Zajmowały go również zasady teoretyczne literaturoznawstwa oraz ich oddźwięk praktyczny. W roku 1888 Franko pisze w artykule zatytułowanym *Zarys historii rozwoju literatury Galicji* o ubogiej bazie kulturalnej dla duchowego rozwoju ludzi w Galicji. Podkreślał, że tragiczne strony duchowego życia narodu w Galicji zaczęły się wtedy, gdy na Ukrainie Środkowej, poczynając od XVIII w., formował się „nowy literacki i umysłowy ruch”. Utalentowany ukraiński poeta i dramaturg Iwan Kotliarewski był twórcą literatury ukraińskiej, która „od razu musiała znaleźć swoje miejsce na szerokim narodowym oraz społecznym gruncie”. Zachowanie pieśni narodowych oraz nauka tradycji narodowych były częścią tego ruchu. Druga część zawierała „wielką miłość do narodu oraz idee wielkiej rewolucji francuskiej. Zaczął się proces nowego ruchu społecznego” – pisał Franko.

Analiza historii literatury ukraińskiej, twórczości wybranych poetów i pisarzy oraz ich dziedzictwa artystycznego przybrała u Iwana Franki formę krytyki literackiej. Jednak jej podstawę zawsze stanowi analiza treści tekstu artystycznego. Tematy jego badań były przedstawiane w formach analiz krytycznych: recenzji, zarysów, portretów literackich, literacko-naukowych artykułów itd. Wzorami takich badań są prace krytyczne Franki poświęcone analizie poezji P. Kulisza, wielu innych utworów wybitnych pisarzy ukraińskich końca XIX w., takich jak np. Tarasa Szewczenki albo Łesi Ukrainki.

Problemy teorii oraz krytyki literackiej bazowały także na literaturze europejskiej, dlatego że literatura ukraińska nie dawała wystarczająco dużo materiału badawczego. Franko wiedział dużo na temat rozwoju literatury w Europie Zachodniej w czasach starożytnych, jak również nowoczesnych. Studiował ją oraz tłumaczył na język ukraiński, popularyzował wśród uczniów gimnazjów oraz inteligencji, starał się, by była obecna w bibliotekach. W najbardziej znanych utworach pisarzy zachodnioeuropejskich Franko chciał znaleźć ogólnoludzkie problemy i próbował implementować je do kultury wschodniosłowiańskiej. Aby to zrealizować, Franko nie tylko wypełniał biblioteki ukraińskie książkami wybitnych autorów zachodnioeuropejskich, ale również pisał o nich artykuły, zarysy, portrety literackie. Jego literacko-krytyczne prace były i pozostają nadal wzorami głębokiej analizy naukowej. Wśród nich trzeba oddzielnie zwrócić uwagę na tekst *Lord Byron*.

Ten artykuł, który zawiera tylko kilka stron, zaczyna się wstępem, w którym krótko są opisane cechy indywidualności genialnego poety oraz definiuje się jego znaczenie w kulturze światowej. Franko pisze:

Być może żaden poeta na świecie, mając taki jednostronny talent, nie miał takiego wpływu na współczesną oraz późniejszą poezję, jak to miał lord Byron. To jest znakiem tego, że wyrażając swoje poglądy, ból, marzenia, walki, on wyrażał również to, czym żyło społeczeństwo. To jest znakiem tego, że on był duchowym, ale zarazem genialnym przedstawicielem swego czasu.

Frankę interesuje międzynarodowy charakter twórczości angielskiego pisarza, który jak jego wybitny poprzednik W. Shakespeare, był rozumiany przez szerokie koła inteligencji światowej oraz miał wpływ na poetów różnych narodowości. Przyczynę takiego wyjątkowego wpływu Byrona Franko widzi w humanizmie poety, jego otwartej reakcji na bóle i radości, talencie przekształcania uczucia w słowa. Ukraiński badacz dochodzi do wniosku, że lord Byron „był wielkim poetą głównie dlatego, że był wielkim, bardzo niezwykłym człowiekiem. I być może na tym polega przyczyna jego fascynującego wpływu na współczesnych oraz na przyszłe pokolenia”.

Praca składa się z trzech części. Franko rozpoczyna ją charakterystyką trudnego życia Byrona w dzieciństwie. Jego ojciec opuścił rodzinę i wyjechał do Francji, kiedy Byron był jeszcze dzieckiem. Niedługo potem ojciec umarł. Wychowaniem dziecka zajmowała się tylko matka, która miała niezrównoważony charakter. Byron, kulejąc od wczesnego dzieciństwa, został sportowcem oraz bibliofilem, człowiekiem mocnego charakteru, a także dziedzicznym lordem. Skończył Uniwersytet w Cambridge i chciał zostać członkiem parlamentu.

Wcześniej zaczął pisać. Po powrocie z podróży po Europie i Wschodzie napisał wiersz *Pielgrzymka Charlesa Harolda*, który przyniósł mu światową sławę. Franko pisał, że ten wiersz był „faktem historycznym dla całej Europy. Od niego zaczął się początek tak zwanego *byronizmu* prawie w każdej literaturze europejskiej [...] *byronizm* zmienił kierunek europejskiej twórczości poetyckiej od średniowiecza do współczesnych relacji ludzkich”, siejąc w niej ziarna zdrowej krytyki. Od tego momentu Byron poświęcił się całkowicie twórczości literackiej. Nieszczęśliwe małżeństwo, rozwód, rozstanie z córką, ataki elity rządzącej – spowodowały wymuszoną emigrację Byrona.

W drugiej części Franko zajmuje się twórczymi osiągnięciami poety jako dobrowolnego wygnańca i jego działalnością polityczną. Pisze, że Byron

choć i był w czołówce społeczeństwa, mając to wszystko, co dla wielu ludzi stanowi szczęście i sens życia: piękno, genialność, bogactwo; pomimo tego przeżył całą głębię ludzkiego smutku. W tym strasznym ognisku jego duch nie tylko nie padł, nie zgiął się i nie zdemoralizował, ale zmienił się i oczyścił. Świadomość i poczucie ludzkiego smutku spowodowało głębsze współczucie dla cierpienia ludzkiego.

Jego miejscem zamieszkania stały się Szwajcaria i Włochy. Tam zapoznał się z wybitnym angielskim poetą P. Shelleyem. W ostatnim nieskończonym utworze, słabym według Franko, poeta zajął się drobiazgami, na które składały

się „uwagi, żarty, podpowiedzi autora na różne zjawiska życia publicznego i literackiego w Europie, a szczególnie Anglii”. Ale recenzując misterię *Kain*, Franko pisze: „autor znów podniósł się na szczyt siły twórczej oraz napisał naprawdę wieczną pracę”. Aktywną działalność twórczą Byron prowadził również we Włoszech, wspierając tutaj tendencje narodowowyzwoleńcze. Potem wyjechał do Grecji, gdzie wspierał Greków w walce przeciw niewoli tureckiej. Tam poeta zmarł 18 kwietnia 1834 r.

Trzecia część jest apoteozą pamięci Byrona, który oddał „całą swoją własność, swoją miłość, swoje słynne imię oraz swoje życie dla obrony obcego dla siebie narodu”. Ta część jest hymnem Franki dla geniusza XIX w., który swoją twórczością wpłynął na historię cywilizacji europejskiej oraz stał się czołowym obrońcą wolności człowieka i całych narodów. Wywarł też wpływ na największych przedstawicieli literatury europejskiej: Byrona wysoko cenili, między innymi, J. Goethe, V. Hugo, A. Mickiewicz, M. Lermontow.

Iwan Franko szczególnie śledził rozwój postępowej literatury rosyjskiej, wiele czytał na ten temat i popularyzował ją wśród inteligencji Galicji. W artykule *Formalny i realny nacjonalizm* (1889) Franko twierdzi, że literatura rosyjska dla Rusinów-Ukraińców ma inne znaczenie niż literatura europejska. Według niego pisarstwo niemieckiego pisarza B. Auerbacha albo francuskiego A. Dumasa bądź angielskiego C. Dickensa dostarczają czytelnikowi galicyjskiemu przede wszystkim satysfakcji estetycznej, ponieważ utwory Rosjan „męczyły nas”, budziły nasze sumienie, budziły w nas miłość do ubogich i pokrzywdzonych.

Przedmiotem badań I. Franki byli szczególnie rosyjscy pisarze-realiści oraz rewolucyjni demokraci. Interesował się zwłaszcza „przebudzeniem rosyjskiej świadomości”, wzrostem liberalizmu oraz radykalizmu politycznego wśród takich pisarzy, jak Czernyszewski, Dobrolubow, Sałtykow-Szczedrin. Studiował ich utwory, „aby samemu lepiej zrozumieć innych autorów, uczynić ich twórczość dostępną dla innych”. Zainspirowali go do napisania „literacko-historycznych zarysów oraz charakterystyk” poświęconych wybranym pisarzom rosyjskim.

Jeden z najważniejszych obszarów badań Franki dotyczy historiografii. Żeby zrekonstruować poglądy historiograficzne wybitnego badacza, zwrócimy się do koncepcji wybitnego filozofa żydowskiego pochodzenia, także związanego ze Lwowem, M. Bubera. Wymienił on dwa typy czasu historycznego: historyczny oraz antropologiczny:

Czas, który dla Hegla był podstawą światobudowy, czyli czas kosmologiczny, nie jest czasem konkretnym (fizycznym), ale wyobraźnym. Robić doskonale realne rzeczy jest w stanie myśl ludzka, a nie ludzkie wyobrażenie. W tym czasie to jest coś, o czym można pomyśleć, ale czego nie da się przeżyć. Spekulacyjny obraz świata, który niesie w sobie *cel historii światowej*, w tej treści jest bardzo nieprzekonujący.

Nie stanowi on więc o konkretnej kulturze. Prawdziwy sens i prawa historii ujawniają się tylko w konkretnej rzeczywistości czasu antropologicznego. W podobnym sensie kwestię historii rozważa Iwan Franko.

W pracy *Myślenie człowieka w przestrzeni czasu antropologicznego* Franko pisze, że kultura i postęp, które jednocześnie się zmieniają, tworzą czas antropologiczny. Badacz podkreśla, że rozwój ekonomiczny stymuluje rozwój ewolucji społecznej, tworzy historię człowieka w przestrzeni czasu antropologicznego. Na potwierdzenie swojego rozumowania Franko daje wiele przykładów. W jednym z nich podkreśla znaczenie przejścia człowieka do pierwszych początków cywilizacji:

Już mówiliśmy, że ludzie pod wpływem długiej walki o istnienie zaczęli się łączyć. Od tych czasów zaczęła się kultura ludzka, dlatego że życie społeczne zaowocowało powstaniem mowy oraz moralności. Dalej chodzi o to, że coraz większe znaczenie mają ceremonie oraz obyczaje w życiu ludzkim związane również z religią, jako integralną częścią duszy ludzkiej.

Dla rozwoju kultury szczególne znaczenie ma „ludzka osobowość”, czyli powstaje pytanie o rolę wybitnej jednostki w rozwoju historycznym. Analizując tę kwestię w zakresie historycznym, Franko wysoko ceni kulturalno-cywilizacyjne zasady „nowego czasu”, które powstały po renesansie i zaczęły się rozwijać w XIX stuleciu. Uważał tę epokę za „drugi renesans”, następny etap rozwoju kultury ludzkiej, w którym człowiek staje się „prawdziwym żywym człowiekiem, człowieczą jednostką oraz ludzką społecznością”. Tu odbywa się „inkarnacja nadprzyrodzonego”, która zresztą „zwyciężyła transcendentność średniowieczną”.

Później, w 1900 r., w pracy *Na zboczu epoki* Franko rozszerzył krąg uczonych, którzy zapoczątkowali renesans XIX stulecia. Byli to filozofowie: Kant, Schopenhauer, Comte, Mill, Spencer; naukowcy – Humboldt, Grotefend, Darwin; wynalazcy – Stephenson, Nobel, Edison, Röntgen. Dzięki ich staraniom „na wszystkich polach życia naukowego: w nauce, literaturze, technice XX stulecie rozwiało wszystkie dogmaty, którymi wcześniej był dezorientowany człowiek. Wszędzie powstały szerokie wolne drogi ku wolnej myśli, bezmiernie intensywnej pracy, wszędzie poczęto pokazywać siłę jej oryginalności i głębokości”.

Bibliografia

- Buber M., *Ja i Ty*, Vyzhshaya shkola, Moskva 1993.
Franko I., *Zbirka tvoriv u 50 tomakh*, Naukova Dumka, t. 26, Kyiv 1980.
Franko I., *Zbirka tvoriv u 50 tomakh*, Naukova Dumka, t. 27, Kyiv 1980.
Franko I., *Zbirka tvoriv u 50 tomakh*, Naukova Dumka, t. 29, Kyiv 1981.
Franko I., *Zbirka tvoriv u 50 tomakh*, Naukova Dumka, t. 30, Kyiv 1980.

- Franko I., *Zbirka tvoriv u 50 tomakh*, Naukova Dumka, t. 31, Kyiv 1980.
Franko I., *Zbirka tvoriv u 50 tomakh*, Naukova Dumka, t. 41, Kyiv 1986.
Franko I., *Zbirka tvoriv u 50 tomakh*, Naukova Dumka, t. 45, Kyiv 1986.
Mazepa I., *Kulturocentryzm svitohliadu I. Franka*, PARAPAN, Kyiv 2004.

The phenomenon of universality in the works by Ivan Franko

Summary

The article analyzes the universal phenomenon of Ivan Franko's creative heritage through the analysis of his works in folklore studies. Main directions of his scientific research in ethnography are also given considerable attention. Examples of criticism in different areas of literature are presented in order to characterise another side of the universal character of his creative heritage. Ivan Franko's creative heritage played an important role in the development of the concept of Ukrainian nation.

Key words: Universality, creative heritage, Ivan Franko, literal critics, ethnography, folklore studies, Ukrainian national idea